

Андрій Шаповал

ORCID iD 0000-0003-1188-5142

УДК 930.253:82-6:929(477)(Перетц В.М.)

DOI: 10.28925/2524-0757.2020.1.18

ШЛЯХ В.М. ПЕРЕТЦА ДО УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА В КИЄВІ: ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДИСКУРС (до 150-річчя від дня народження вченого)

У статті на основі аналізу архівних документів розкрито мотиви, що спонукали дослідника давньої української літератури В.М. Перетца переїхати із Санкт-Петербурга до Києва. Відображено процес обрання вченого на посаду професора кафедри російської мови і словесності Університету Св. Володимира. Джерелом дослідження стали листи В.М. Перетца до українського історика літератури П.Г. Житецького та філолога-славіста, декана історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира Т.Д. Флоринського, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Ключові слова: В.М. Перетц, педагогічна діяльність, епістолярні документи, філологія, Університет Святого Володимира в Києві.

Andrii Shapoval

VOLODYMYR PERETTS'S WAY TO SAINT VOLODYMYR UNIVERSITY IN KYIV: EPISTOLARY DISCOURSE (ON THE 150th ANNIVERSARY OF THE SCIENTIST'S BIRTH)

The article, based on the analysis of archival documents, highlights the motives that prompted the philologist, slavist, researcher of ancient Ukrainian literature and language Volodymyr Peretts to move from St. Petersburg to Kyiv. The process of election of a scientist to the position of Professor of the Department of Russian Language and Literature of Saint Volodymyr University in Kyiv is reflected. The source of the study are Volodymyr Peretts's letters to the Ukrainian historian of literature, linguist, teacher and public figure P. Zhytetskyi and slavist, philologist, Dean of the History and Philology Faculty of Saint Volodymyr University in Kyiv T. Florinskyi which are stored in the Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. The article concludes that the main reason for moving of Volodymyr Peretts's to Kyiv became a scientific interest of the scientist in the history of ancient Ukrainian literature. A talented teacher and good organizer Volodymyr Peretts also planned to encourage students for exploring Ukrainian literature. Peretts's election as the Professor of Saint Volodymyr University in Kyiv was a tribute to the scientific achievement and pedagogical talent of the scientist. The article draws attention to the fact that the pedagogical activity of Volodymyr Peretts in Kyiv's educational institutions has not been studied. Studying the teaching activity of a scientist in the Kyiv period of life has certain scientific perspectives.

Key words: Volodymyr Peretts, pedagogical activity, epistolary documents, philology, Saint Volodymyr University in Kyiv.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Шаповал А., 2020

У 2020 р. відзначаємо 150-річчя від дня народження видатного філолога, історика слов'янських літератур, зокрема української, та театру, а ще етнографа, джерелознавця, палеографа, бібліографа, академіка Петербурзької (з 1914) і Української (з 1919) академій наук Володимира Миколайовича Перетца (31.01.1870–24.09.1935), життя, наукова і педагогічна діяльність якого тісно пов'язані з Україною. Від другої половини 1890-х і до початку 1930-х років вчений був активним учасником українського наукового життя та істотно вплинув на розвиток української науки, відігравши знаменну роль у розбудові

українських наукових інституцій та становленні українознавства.

Протягом 1903–1914 рр. В.М. Перетц мешкав і працював у Києві. Як професор кафедри російської мови і словесності Університету Св. Володимира він домагався створення кафедр української історії, літератури, мови, етнографії, звичаєвого права та виступав за скасування заборони української мови. З ініціативи та під керівництвом вченого в Києві діяв Семінарій російської філології (1907–1914), в роботі якого брали участь студенти Університету Св. Володимира, слухачки Київських вищих жіночих курсів і вечірніх приватних жіночих історико-філологічних курсів. Завдяки

діяльності Семінарію В.М. Перетца сформувалася Київська філологічна школа. Вчений був одним із фундаторів Українського наукового товариства у Києві та головою його філологічної секції (з 1907). Володимир Миколайович долучився й до творення Української академії наук (1918), а впродовж 1927–1933 рр. очолював Комісію давнього українського письменства ВУАН.

Непересічна постать В.М. Перетца, його діяльність і наукова творчість викликали сталий інтерес як з боку вчених, так і української громадськості. Проте життєвий і творчий шлях Володимира Миколайовича ще й досі містить чимало білих плям. Зокрема, у науковій літературі відсутнє спеціальне дослідження, де комплексно висвітлювалася б педагогічна діяльність В.М. Перетца в Києві. І це при тому, що Володимир Миколайович, крім Університету Св. Володимира, викладав ще у приватній гімназії Г.А. Валькера, музично-драматичній школі М.В. Лисенка (1904–1906), долучився до відродження Київських вищих жіночих курсів (1906), де читав лекції протягом 1906–1907 рр., був співзасновником, директором і професором Вечірніх історично-філологічних курсів (1906–1909), викладав на Вечірніх вищих жіночих курсах А.В. Жекуліної (1909–1914) та в театральній школі Товариства мистецтв і письменства (1912–1914).

Зазвичай у працях, присвячених В.М. Перетцу, його викладацька діяльність у київських навчальних закладах відображена лише побіжно і переважно в загальних рисах (Дзира Я.І., 1970. С. 135–137; Щербань Т., 1995. С. 67–75; Матвеева Л.В., 2007. С. 32–44). Виняток становлять розвідки учнів В.М. Перетца, слухачів Семінарію російської філології в Києві, що ґрунтуються на їхніх спогадах і розкривають, головним чином, діяльність Володимира Миколайовича як керівника Семінарію та організатора наукових досліджень в галузі української філології (Адрианова-Перетц В.П., 1962. С. 206–233; Білецький Л., 1937. С. 234–238; Гудзій М.К., 1965. С. 45–49; Гудзий Н., 1965. С. 167–169; Назаревский А.А., 1966. С. 55–63).

Педагогічна діяльність В.М. Перетца в Києві привернула увагу сучасних російських дослідників, які зробили спробу висвітлити її на основі аналізу листів вченого до російських філологів, що зберігаються в архівах Росії (Груздева Е.Н., 2015. С. 150–166; Робинсон М.А., 2004. С. 229–285). Але для всебічного й повного розкриття питання потрібно також дослідити епістолярну спадщину Володимира Миколайовича, зібрану в архівосховищах України. Варто зазначити, що останнім часом з'явилися розвідки українських істориків з аналізом листів В.М. Перетца до українських учених, де побіжно йдеться про діяльність Володимира Миколайовича на педагогічній ниві,

зокрема як професора Університету Св. Володимира в Києві (Шаповал А.І. Наукова співпраця І.Я. Франка та В.М. Перетца (за епістолярними джерелами), 2018. С. 111–117).

Отже, вивчення викладацької діяльності В.М. Перетца в Києві є перспективним завданням. Дослідження ж його педагогічної діяльності київського періоду, вважаємо, необхідно починати з визначення чинників, що спонукали Володимира Миколайовича, не українця за походженням, уродженця Санкт-Петербурга, випускника історико-філологічного факультету Петербурзького університету, котрий мав досить широку викладацьку практику в місті на Неві, переїхати до Києва, аби обійняти посаду професора Університету Св. Володимира.

У пропонованій статті ставимо за мету на основі аналізу архівних документів, переважно епістолярію В.М. Перетца, визначити причини, що спонукали вченого переїхати із Санкт-Петербурга до Києва та відобразити процес його обрання на посаду професора Університету Св. Володимира.

Передусім звернемося до судження історика української літератури й науки М.І. Петрова, з допомогою якого В.М. Перетц розпочинав дослідження українських літературних пам'яток у книгозбірнях Києва. Так, М.І. Петров у своєму відгуку на наукові праці Володимира Миколайовича зазначав, що рішення переїхати до Києва було зумовлене передусім науковими інтересами молодого вченого, а також родинними обставинами: «Уродився [В.М. Перетц] в Петербурзі, тут одержав він середню та вищу освіту, і тут почав свої літературні праці над вивченням великоруської пісні у зв'язку з піснею українською, польською та чеською. Але з бігом часу він все більш і більш відклоняється в бік наукового вивчення нашої України, її рукописів, народної пісні, народного театру тощо. Причинились до цього особисті його родинні відносини й зв'язки, що в 1890-х роках майже щорічно притягали його до Києва. В той саме час я займався списом рукописних збірок, що знаходяться у Києві, познайомив його з результатами своєї праці й оказав йому можливу допомогу при виучуванні цих рукописів на самому місці їх переховування. Вивчення київських рукописів повело Володимира Миколайовича до якнайближчого ознайомлення з українськими шкільними п'єсами і він з великою любов'ю став описувати та збирати різні драматичні твори української школи, і зокрема Київської духовної академії, особливо з 1903 р., коли його було обрано екстраординарним професором по кафедрі російської мови та словесності Університету Св. Володимира»¹⁸⁵.

Додамо, що на формування наукових зацікавлень В.М. Перетца й становлення його як вче-

¹⁸⁵ Поточний архів Президії НАН України. Особова справа В.М. Перетца. Арк. 30.

ного значний вплив мав і сам М.І. Петров, який в 1890-х рр. був професором Київської духовної академії та очолював Церковно-археологічний музей при КДА, де містилося одне з найбільших на той час зібрань писемних і мистецьких пам'яток, значна частина яких мала українське походження (Шаповал А.І. Наукова співпраця В.М. Перетца та М.І. Петрова через призму епістолярних джерел, 2018. С. 128–140).

Інтерес до історії української літератури і мови у В.М. Перетца виник ще під час навчання у Петербурзькому університеті (1889–1893), де він слухав лекції видатного філолога-славіста, лінгвіста та фольклориста О.І. Соболевського, у яких йшлося і про давні галицько-волинські діалекти, і про «Слово о полку Ігоревім». Спецкурс О.І. Соболевського про «Слово о полку Ігоревім» заразив Володимира Миколайовича, за його власним визнанням, цікавістю до «найвидатнішої пам'ятки руської старовини та мрією знайти замість згорілого новий список її» (Адрианова-Перетц В.П., 1962. С. 210). Слід зазначити, що сам О.І. Соболевський протягом 1882–1888 рр. працював в Університеті Св. Володимира у Києві.

Під час навчання у Петербурзькому університеті В.М. Перетц познайомився з А.Я. Лященко, уродженцем Києва, який також навчався в Університеті міста на Неві, але не поривав зв'язку з Києвом і співпрацював із «Київською стариною». З 1892 р. й Володимир Миколайович під впливом А.Я. Лященка став публікуватися в тоді єдиному на всю Російську імперію українському щомісячнику.

У другій половині 1890-х рр. В.М. Перетц почав досліджувати історію української літератури, звернувши особливу увагу на українську віршову поезію XVI–XVIII ст. і українську драматичну літературу XVII–XVIII ст. З часом інтерес Володимира Миколайовича до історії української літератури й мови, взагалі до українознавчих проблем, лише посилювався. Так, з листа В.М. Перетца видатному українському історичному літературному педагогу і громадському діячу П.Г. Житецькому від 23 грудня 1902 р. дізнаємося, що справою свого життя Володимир Миколайович вважав написання синтетичної праці з історії давньої української літератури. «Моя мрія, — зазначив В.М. Перетц, — надрукувати нарис загального характеру про давню малоросійську поезію і літературу, щоб вийшла струнка картина зростання малоросійської літератури і образів за XV–XVIII ст. А якщо сили і бадьорість не зрадять — я виконаю погано чи добре своє завдання»¹⁸⁶. Науковці ж України, на його думку, недостатньо уваги приділяли дослідженню української літератури. Зокрема, в ли-

сті В.М. Перетц зауважив: «Одне прикро: пишу я, “кацап” — щирі українці з киян, з молоді — вважають за краще все, крім рідної літератури!! Прикро і боляче»¹⁸⁷.

У 1895 р. В.М. Перетц подружився з філологом-славістом К.І. Арабажимим, випускником Університету Св. Володимира й учнем В.Б. Антоновича. Мешкаючи у Санкт-Петербурзі з 1892 р., К.І. Арабажин співпрацював з українською демократичною пресою, підтримував стосунки з українськими письменниками Галичини, зокрема І.Я. Франком і М.І. Павликом. Дружба з К.І. Арабажимим сприяла поглибленню інтересу В.М. Перетца до проблем української літератури та пробудженню зацікавлення загалом історією України. а рідна сестра К.І. Арабажина, Неоніла Іванівна Арабажина, у жовтні 1897 р. стала дружиною В.М. Перетца. Саме на ці особисті обставини Володимира Миколайовича й натякав М.І. Петров у своєму відгуку, адже молоде подружжя відтоді майже щоліта приїздило до Києва, де мешкала рідня Н.І. Перетц (Арабажиної).

Під час літніх поїздок до Києва В.М. Перетц знайомився з українськими філологами, мистецтвознавцями, іншими представниками української наукової еліти, з якими у Володимира Миколайовича зав'язувалися приятельські стосунки і співпраця на ниві дослідження українських пам'яток (з М.І. Петровим, П.Г. Житецьким, М.Ф. Біляшівським), з питань публікації праць у українських виданнях та участі в роботі Історичного товариства імені Нестора-Літописця (з М.П. Дашкевичем, М.В. Довнар-Запольським, А.М. Лободою, В.П. Науменком, Т.Д. Флоринським).

Із Санкт-Петербурга В.М. Перетц листувався з київськими науковцями. Нині епістолярна спадщина Володимира Миколайовича є цінним джерелом з дослідження наукової біографії вченого. З листів В.М. Перетца до П.Г. Житецького, а вчених єднали дружні стосунки і тісна наукова співпраця (Шаповал А.І., 2019. С. 85–102), видно, що Володимир Миколайович щиро цікавився київським науковим життям і з нетерпінням чекав звісток від київських колег. Зокрема, у листі В.М. Перетца від 12 грудня 1900 р. читаємо: «З прикрістю дізнався, що М.П. Дашкевич і В.П. Науменко хворі. Ймовірно, з цієї причини від першого я не маю відповіді, а від другого — № 12 “Київської старини”, в числі читачів якої перебуваю вже дуже давно — і як немає № — так починаю нудьгувати. Вона мене частково пов'язує з Києвом, інший зв'язок з ним — моя дружина, яка просто сумує і чекає літа, щоб відправитися на сонечко до Києва»¹⁸⁸.

¹⁸⁶ ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 48721. М.В. Перетц — П.Г. Житецькому, 23 грудня 1902 р. Арк. 2 зв.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 48707. В. Перетц — П.Г. Житецькому, 12 грудня 1900 р. Арк. 2 зв. — 3.

3 листа ж В.М. Перетца до декана історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира Т.Д. Флоринського від 13 жовтня 1899 р. можна дізнатися, що останній вперше запропонував Володимирі Миколайовичу переїхати до Києва у 1897 р., але тоді він не відгукнувся на зроблену йому пропозицію¹⁸⁹. Можливо, відмова декану Т.Д. Флоринському була зумовлена тим, що від 1896 р. В.М. Перетц як приват-доцент читав лекції в Петербурзькому університеті, де він планував у недалекому майбутньому обійняти й посаду професора.

При нагоді зазначимо, що протягом 1890-х рр. В.М. Перетц отримав солідний педагогічний досвід, викладаючи як у середніх, так і вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга. Ще будучи студентом старших курсів Петербурзького університету, Володимир Миколайович проводив заняття в приватному підготовчому училищі капітана Кошкарьова. Закінчивши університет, В.М. Перетц викладав у гімназії Людинолюбівого товариства (1893–1895), яку свого часу закінчив сам, а також у хлоп'ячій та дівочій школах при римо-католицькій церкві Св. Катерини (1895–1896), Першому кадетському корпусі (1896–1898), Павловському військовому училищі (з 1902), читав лекції в Санкт-Петербурзькому народному університеті (1897–1898). Згодом, вже захистивши докторську дисертацію (1902), Володимир Миколайович викладав в Археологічному інституті, Катерининському і Лизаветинському жіночих інститутах та приватній жіночій гімназії М.О. Лохвицької-Скалон. В.М. Перетц глибоко цікавився питаннями теоретичної та практичної педагогіки й протягом 1902–1903 рр. очолював комісію імені К.Д. Ушинського при Петербурзькому педагогічному товаристві (Адрианова-Перетц В.П., 1962. С. 213–214).

Разом з тим, попри зацікавленість викладацькою працею та беззаперечний педагогічний талант, В.М. Перетцу не вдалося знайти у навчальних закладах Санкт-Петербурга постійну роботу й отримати штатну посаду. Причиною цього було те, що ще зі студентських років він вважався «неблагодійним» і перебував під наглядом Департаменту поліції. Крім того, Санкт-Петербурзький народний університет, організований членами Петербурзького педагогічного товариства, де безкоштовно працював В.М. Перетц, лякав освітянську адміністрацію «крамолою», отже, не викликали в неї довіру й викладачі університету. Дратувало керівництво навчальних закладів Санкт-Петербурга й те, що Володимир Миколайович активно публікувався в опозиційній до влади пресі, зокре-

ма у часопису «Північний кур'єр», одним із редакторів якого був К.І. Арабажин. Не викликало розуміння з боку директорів середніх навчальних закладів й прагнення В.М. Перетца активно займатися науковою роботою, адже вважалось, що наукові дослідження лише відволікали вчителя від його безпосередніх обов'язків (Адрианова-Перетц В.П., 1962. С. 213; Груздева Е.Н., 2015. С. 151).

Складнощі при влаштуванні на роботу в Санкт-Петербурзі, неспроможність повною мірою займатися науковою діяльністю спонукали В.М. Перетца серйозно задуматися над переїздом до іншого міста. До професійних труднощів додалися проблеми зі здоров'ям, що виникли внаслідок напруженої викладацької діяльності, яку із загостренням хвороби Володимир Миколайович змушений був суттєво скоротити. Тут йому і згадалася пропозиція Т.Д. Флоринського, у листі до якого від 13 жовтня 1899 р. В.М. Перетц зазначив: «І ось ще раз шкодую, що років зо два тому мені не вдалося перебраться до Києва, де б я може бути став би в нагоді: восени раптом у мене показалася кров горлом, була потім чотири рази неабияка кровотеча, майже по склянці; ослаб я сильно, але тепер оговтався. Доктора запевняють що це не від легенів — чому я радий вірити, тому що волю думати про смерть, коли ще можна жити і працювати, — а планів і матеріалу в мене — маса!»¹⁹⁰.

Про своє бажання переїхати до Києва та працювати в Університеті Св. Володимира В.М. Перетц писав і П.Г. Житецькому, якого Володимир Миколайович, як і М.І. Петрова, вважав своїм попередником і вчителем на ниві дослідження питань історії української поезії та драми¹⁹¹. Однак отримати місце в Київському університеті було непростю справою, адже й інші вчені прагнули обійняти посаду професора в престижному виші. Так, у листі до П.Г. Житецького від 26 вересня 1900 р. Володимир Миколайович висловив сумнів щодо можливості переїзду до Києва: «Справа про переселення моє до Києва — здається, не більше як повітряний замок! Писав [П.В.] Владимирову і [Т.Д.] Флоринському, але, ймовірно, безрезультатно. У них свій канд[идат] — [М.Н.] Сперанський! Але якщо буде об'явлено конкурс, то чи міг я сподіватися, що особи, яким дорого вивчення місцевої старовини і літер[атури] підтримали б мене. Все це під питанням, а вибиратися з Петерб[урга] мені потрібно: клімат зовсім не для мене, та і по заняттям бігати — сил мало»¹⁹².

Не в характері В.М. Перетца було пасувати перед труднощами, тож у листах Т.Д. Флоринському він доводив переваги своєї кандидатури перед

¹⁸⁹ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 20672. В. Перетц — Т.Д. Флоринському, 13 жовтня 1899 р. Арк. 1 зв.

¹⁹⁰ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 20672. В. Перетц — Т.Д. Флоринському, 13 жовтня 1899 р. Арк. 1 зв. — 2.

¹⁹¹ ІР НБУВ. Ф. I. Од. зб. 48705. Арк. 1 зв. — 2.

¹⁹² ІР НБУВ. Ф. I. Од. зб. 48705. В. Перетц — П.Г. Житецькому, 26 вересня 1900 р. Арк. 1 зв. — 2.

іншими претендентами на місце в Університеті Св. Володимира: «П.В. [Владимирову] одному з літературою не впоратися з погляду на його слабке здоров'я. А.М. Лобода, здається, читає мову, але спец[іально] нею не займається. У разі потреби я міг би читати і д[авню] р[уську] літ[ературу] і мову, якою займався (по м[ові] я читав і проб-н[і] лекції), а нов[а] література, якою займається А.М. [Лобода], могла би відійти до нього цілком. Ви говорили, що висувається кандидатура М.Н. Сперанського: звичайно він для мене більш серйозн[ий] конкурент, бо — доктор і старше набагато. Але якщо це — слух, то в разі залишення лекцій П.В. Владимировим я посилено просив би Вас звернути увагу факультету на Вашого покірного слугу, бо, я думаю — зашкодити справі викладання я не зашкоджую, але, смію думати, міг би бути скільки неб[удь] корисним, оскільки займаюсь першоджерелами, міг би організувати розробку їх і серед студентів. а хто займається цим тепер в Києві, при наявності багатьох рукописних зібрань?!»¹⁹³

Як видно з листа, В.М. Перетц навів вагомі аргументи на користь своєї кандидатури: на той час він був уже достатньо досвідченим і універсальним викладачем, який міг читати курси як з історії літератури, так і з мовознавства. Більше того, Володимир Миколайович мав оригінальні ідеї щодо організації роботи студентів з дослідження рукописних пам'яток, що зберігалися в книгозбірницях Києва. Справа залишалася лише за малим — наявністю вакансії. Але її не було в Університеті Св. Володимира. Професор П.В. Владимиров, хоча і хворів, але продовжував працювати на кафедрі російської мови і словесності.

Утім, далеко не всі якості В.М. Перетца могли сподобатися Т.Д. Флоринському. Декан історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира був українофобом. У 1899 р. він опублікував у газеті «Киевлянин» памфлет проти української мови «Малоросійська мова і «українсько-руський» літературний сепаратизм», який у 1900 р. вийшов окремим виданням, викликавши гостру дискусію у київській пресі. Памфлет розкритикували прогресивні українські вчені та громадсько-культурні діячі. Основні положення памфлету Т.Д. Флоринського заперечувала й праця В.М. Перетца «Нариси з історії малоросійської літератури», що побачила світ на шпальтах Санкт-Петербурзького «Північного кур'єра». У листі до П.Г. Житецького від 2 грудня 1900 р. Володимир Миколайович наголосив: «Днями я виступив у «Північному кур'єрі» з низкою заміток про давню малорос[ійську] літературу. Мета

їх — показати людям, які зі слів «Нового Ча[су]» і [Т.Д.] Флор[инського] судять про малорос[ійську] м[ову] і літературу — що ця остання не лише існує (середній читач у нас в цьому навіть сумнівається), але й має славне минуле і дала немало літературі великоросійській»¹⁹⁴.

Виступаючи проти Т.Д. Флоринського, В.М. Перетц був свідомий того, що публікація може мати серйозні наслідки, зокрема, коштувати йому місця в Університеті Св. Володимира. У листі до П.Г. Житецького він написав: «Тепер після цих моїх статей у мене остаточно немає надії коли небудь бути в Києві. Флоринський мені мабуть не пробачить»¹⁹⁵. Отже, наприкінці 1900 р. ситуація складалася так, що шанси обійняти посаду в Університеті Св. Володимира в Києві у В.М. Перетца були досить примарними. Такої думки був і навчитель Володимира Миколайовича, академік О.І. Соболевський, який дуже хотів, щоб його учень розвинув закладені ним традиції в Києві, але при цьому добре розумів усю складність ситуації. «Щодо планів моїх відносно Київського університету, — сповіщав В.М. Перетц із Санкт-Петербурга П.Г. Житецького 12 грудня 1900 р., — навіть і впертий в прагненні О.І. Соболевський каже, що тепер треба рукою махнути. Що ж — будемо помаленьку вмирати і на тутешньому болоті»¹⁹⁶.

Аби не втрачати час, В.М. Перетц вирішив зосередитися на підготовці дисертаційних досліджень. 5 листопада 1900 р. у Петербурзькому університеті він захистив магістерську дисертацію «Історико-літературні дослідження і матеріали» (т. I), де розглядалися питання розвитку української та російської віршової та пісенної поезії, їхні історичні зв'язки, а також вплив польської теорії і практики віршування на українське силабічне віршотворення у XVI–XVII ст. За цю працю Володимира Миколайовича було нагороджено половинною Макаріївською премією Петербурзької АН.

Вже 1901 р. В.М. Перетц сподівався захистити й докторську дисертацію, надавши для розгляду дослідження з історії «Громника» та «Лунника», що побачили світ протягом 1899–1901 рр. як «Матеріали до історії апокрифа і легенди» (вип. I–II). Але через конкуренцію між викладачами кафедри історії російської словесності Петербурзького університету зробити це йому було важко. У Володимира Миколайовича виникла ідея спробувати захистити докторську дисертацію в Університеті Св. Володимира, тож 26 жовтня 1901 р. він надіслав листа Т.Д. Флоринському, у якому зазначив: «Посилаю Вам одночасно другу частину своєї

¹⁹³ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 20673. Арк. 2–2 зв.

¹⁹⁴ ІР НБУВ. Ф. I. Од. зб. 48706. В. Перетц — П.Г. Житецькому, 2 грудня 1900 р. Арк. 1 зв. — 2.

¹⁹⁵ Там само. Од. зб. 48706. Арк. 1 зв. — 2.

¹⁹⁶ Там само. Од. зб. 48707. В. Перетц — П.Г. Житецькому, 12 грудня 1900 р. Арк. 3 зв.

праці («Матеріали до історії апокрифа і легенди». — А. Ш.), яку мені дуже хотілося б представити в якості дисертації на ступінь доктора р[осійської] слов[есності]. Пояснюю свою поспішність і бажання виступити не в Петербурзі. Тут — О.І. Соб[олевський] і П.О. Лавров згодні прийняти її, але — все як завжди псує: [І.О.] Шляпкін, що виконує в частині р[осійської] словесності тимчасово обов'язки покійного [І.М.] Жданова, — вбачаючи в моїй особі конкурента і маючи за собою декана — [С.Ф.] Платонова (свого товар[иша] і друга)... — всіляко буде гальмувати справу, поки не надрукує своєї дис[ертації], ... аби отримати формальне право сісти в С[анкт]-П[етербурзькому] унів[ерситеті] на Ждановську кафедру. Природно, що він мене не пропустить... з огляду на сказане, а також тому, що Анд[рій] М[итрофанович] Лобода, як писали мені, поправився, слава богу, — я наважуюся поки що приватно просити Вас, розглянувши мої книги... — дати мені коротку відповідь, чи можу я сподіватися на успіх в Києві. Про те ж пишу і Лободі, бо він, імовірно, буде опонентом, і Мик[олі] П[авловичу] Дашкевичу, теж дотичному до нашої спеціальності»¹⁹⁷. Проте захист В.М. Перетцем докторської дисертації в Університеті Св. Володимира в Києві не відбувся. Його ж дослідження про «Громник» і «Лунник» було нагороджено великою Толстовською медаллю Петербурзької АН.

Докторську дисертацію В.М. Перетц захистив 7 квітня 1902 р. у Петербурзькому університеті, представивши на розгляд третій том праці «Історико-літературні дослідження і матеріали», де вчений дослідив питання переходу від силабічного до тонічного віршотворення в українській та російській поезії XVIII ст. За цю працю Володимир Миколайович теж отримав нагороду Петербурзької АН — малу Ломоносівську премію.

Важливою для В.М. Перетца була оцінка його праці й київськими філологами. Він надіслав П.Г. Житецькому примірник третього тому «Історико-літературних досліджень і матеріалів», зауваживши в листі, що це «новий натхненний плід» його праці. При цьому Володимир Миколайович наголосив, що окремі глави його книги написані під впливом досліджень українських учених. Зокрема, зауважив: «Зверніть увагу... вони (глави книги. — А. Ш.) написані, хоча не у Вашому дусі та стилі (я поганий стиліст і писання моє грубе і недбале), але багато чим я зобов'язаний все-таки — Вам і М.І. Петрову. Боюся, якщо не вгодив моїм візитам в область давньої малор[осійської] поезії»¹⁹⁸. Однак В.М. Перетца засмучувало те, що

його нова книга, як змушений він був констатувати, зовсім не наблизилася до Києва¹⁹⁹.

Після захисту докторської дисертації В.М. Перетц мав всі підстави претендувати на професорську посаду, яку він прагнув обійняти, аби реалізувати свої наукові плани та розпочати роботу з підготовки молодих дослідників. Володимир Миколайович писав О.І. Соболевському, що професура йому була потрібна «не як блискуча прикраса, не як свого роду вінець для честолюбної людини», а для того, щоб «бути корисним, працювати і інших залучати до роботи» (Груздева Е.Н., 2015. С. 151). У В.М. Перетца не було ілюзій щодо можливості отримати посаду професора в Петербурзькому університеті. У листі О.О. Шахматову він констатував: «Сюди, в Університет, мене не пустять [С.Ф.] Платонов, [Г.В.] Форстен і [О.І.] Введенський, маленька, але “могуча” у своєму роді кучка!» (Груздева Е.Н., 2015. С. 151). О.І. Соболевський радив чекати місця у Варшавському університеті, уступивши для Володимира Миколайовича свій курс в Археологічному інституті²⁰⁰. Як варіанти розглядалися університети Казані та Одеси. Але найбажанішим для В.М. Перетца був Університет Св. Володимира в Києві.

Володимир Миколайович уважно стежив за тим, чи не з'явилася вакансія на професорську посаду в Університеті Св. Володимира. Нагадуючи про себе, він регулярно надсилав Т.Д. Флоринському, викладачам і філологам Київського університету листи та свої нові праці. Декілька разів В.М. Перетц зустрічався з Т.Д. Флоринським, коли останній приїздив до Санкт-Петербурга, сподіваючись почути від декана історико-філологічного факультету звістку про оголошення конкурсу в університеті на посаду професора. 29 квітня 1902 р. Володимир Миколайович надіслав листа П.Г. Житецькому, в якому, обговорюючи тему конкурсу, запитував: «Чи не чули Ви чого хорошого в Києві? Якщо що-неб[удь] є — думаю від киян не сховається, бо для інтелігентного гуртка — далеко не все одно, хто сидить в Унів[ерситеті] на такій живій і близькій до інтересів місц[евої] літерат[ури] кафедрі»²⁰¹.

І саме від П.Г. Житецького в липні 1902 р. В.М. Перетц дізнався про оголошення після смерті П.В. Владимирова конкурсу на заміщення посади професора кафедри російської мови і словесності Університету Св. Володимира в Києві. а 15 вересня В.М. Перетц подав заяву на конкурс, де його конкурентом став літературознавець А.П. Кадлубовський, котрий працював у Харківському університеті та був креатурою Т.Д. Флоринського.

¹⁹⁷ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 20674. В. Перетц — Т.Д. Флоринському, 26 жовтня 1901. Арк. 1–1 зв.

¹⁹⁸ Там само. Од. зб. 48713. Арк. 1 зв. — 2.

¹⁹⁹ Там само. Од. зб. 48713. Арк. 1.

²⁰⁰ Там само. Од. зб. 48717. Арк. 1 зв.

²⁰¹ Там само. Од. зб. 48716. В.М. Перетц — П.Г. Житецькому, 29 квітня 1902. Арк. 2–2 зв.

Кандидатуру В.М. Перетца рішуче підтримав О.І. Соболевський, який в листі до Т.Д. Флоринського від 29 жовтня 1902 р. охарактеризував Володимира Миколайовича як вже сформованого вченого, кращого не тільки за А.П. Кадлубовського, а й за М.Н. Сперанського, старанного працівника, який, крім історії літератури, зможе викладати й історію російської мови, і діалектологію²⁰². Щодо українофільства В.М. Перетца, а це особливо непокоїло Т.Д. Флоринського, О.І. Соболевський зазначив, що Володимир Миколайович водить знайомство з П.Г. Житецьким, проте його «не люблять нові українофіли», і, на його думку, ніякої «небезпеки, ні навіть серйозності в укр[аїнофільстві]» Перетца не було²⁰³. Зазначимо, що в останньому О.І. Соболевський помилився, адже протягом свого життя Володимир Миколайович принципово обстоював українські інтереси, хай і не в політичній, але науково-культурній площині.

А на початку березня 1903 р. В.М. Перетц отримав від Т.Д. Флоринського телеграму про обрання екстраординарним професором Університету Св. Володимира в Києві. Привітали Володимира Миколайовича й інші кияни, зокрема П.Г. Житецький. З відповіді В.М. Перетца Павлу Гнатовичу можна дізнатися про подробиці голосування під час конкурсу. Зокрема, у листі Володимир Миколайович зазначив: «Щиро дякую Вам за привітання: і якщо справа піде далі тим же темпом, то Ви будете великим пророком, а я — київським обивателем в цьому ж році. Уявіть собі, що я отримав звістку про вибори від самого Флор[инського], та ще телеграмою, в 2 години ночі... Він повідомив, що мене обрано 10⁰ голосами проти 2^x (!), тобто майже одногосно. Це велика люб'язність»²⁰⁴. Далі В.М. Перетц наголосив, що обрання його професором Університету Св. Володимира «без забігання із заднього ганку в міністерство і без протекції панів чиновників» засвідчило, що «Київ в цьому відношенні набагато вище Петербургу»²⁰⁵.

У листі Т.Д. Флоринському від 26 квітня 1903 р. В.М. Перетц запропонував декану історико-філологічного факультету низку курсів, які був готовий прочитати для студентів Університету Св. Володимира з літератури та мови, як-от: загальний курс з історії літератури до XVIII ст.; спеціальні курси з літератури — історія літератури XVII ст., апокрифи і легенди, історія духовного вірша і початок руської поезії, історія руської повісті, російська література після М.В. Гоголя;

загальні курси з історії російської мови та історії церковно-слов'янської мови зі вступом до слов'янського мовознавства та про долю церковно-слов'янської мови; спеціальні — доля плавних сполучень в слов'янських мовах і переважно в російській. Крім того, вчений мав підготовлений курс з палеографії у зв'язку з археографією (оглядом джерел і посібників з історії російської словесності давнього періоду)²⁰⁶.

Попри широкі фахові можливості В.М. Перетца керівництво вирішило обмежити його педагогічну діяльність викладанням курсу з історії церковно-слов'янської мови. Таке рішення дещо розчарувало Володимира Миколайовича, адже він розраховував читати й історію літератури давнього періоду. Про це він з неприхованою образою висловився в листі до Т.Д. Флоринського, зазначивши: «Дуже сумно мені дебютувати в Києві ц[ерковно]-сл[ов'янською] мовою, а не літературою. Крім того, я бажав би вести практичні зан[яття] із старшими семестрами, бо маю зухвалість думати — зумів би їм запропонувати дек[ілька] небезкорисних тем»²⁰⁷. Додамо, що з часом в Університеті Св. Володимира В.М. Перетцу в повному обсязі вдалося реалізувати свій потужний науково-педагогічний потенціал. Читав він і лекції з історії російської літератури, а також спецкурси з окремих її періодів і розділів, зокрема, викладав спецкурс «Література південно-західної Росії XV–XVIII ст.», знайомлячи студентів із забороненою тоді історією української літератури.

За традицією викладацька діяльність професора в Університеті Св. Володимира розпочиналася вступною лекцією. Розмірковуючи над її проведенням, В.М. Перетц у листі до Т.Д. Флоринського від 5 серпня 1903 р. зауважив: «Ви запитуєте про вступну лекцію; але чи не можна обійтись як небудь поскромніше. Зізнаюсь — я дуже тягощусь різними урочистими обставновками, успадкувавши цю нелюбов до них від нашого спільного друга і мого наставника О.І. С[оболевського]»²⁰⁸. Щодо теми лекції, то спочатку Володимир Миколайович планував зупинитися на характеристичні найбільш видних і значних напрямків у вивченні мови. Але в остаточному варіанті тема мала таку назву: «Про деякі основні настрої руської літератури в її історичному розвитку». Вступна лекція В.М. Перетца в Університеті Св. Володимира в Києві відбулася 18 вересня 1903 р. З неї й розпочався шлях видатного вченого і педагога до світової слави.

²⁰² ІР НБУВ. Ф. 33. Од. зб. 8061. О.І. Соболевський — Т.Д. Флоринському, 29 жовтня 1902 р. Арк. 1–1 зв.

²⁰³ Там само. Арк. 1 зв.–2

²⁰⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Од. зб. 48723. Арк. 1.

²⁰⁵ Там само. Арк. 1–1 зв.

²⁰⁶ ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 20681. В.М. Перетц — Т.Д. Флоринському, 26 квітня 1903 р. Арк. 1 зв. — 2.

²⁰⁷ Там само. Од. зб. 20684. Арк. 2 зв.

²⁰⁸ Там само. Од. зб. 20683. В.М. Перетц — Т.Д. Флоринському, 5 серпня 1903 р. Арк. 1 зв.

Отже, аналіз архівних документів, зокрема листування В.М. Перетця з київськими вченими, дав змогу розкрити мотиви, що спонукали його переїхати із Санкт-Петербурга до міста на Дніпрі, та реконструювати процес обрання Володимира Миколайовича на посаду професора кафедри російської мови і словесності Університету Св. Володимира в Києві.

Шлях В.М. Перетця до Університету Св. Володимира в Києві був зумовлений комплексом причин: 1) гострою професійною конкуренцією в науковому та освітянському середовищі Санкт-Петербурга, що змушувала молодого амбіційного вченого шукати професорського місця, хай і поза столицею; 2) родинними зв'язками, які виникли після одруження В.М. Перетця з представницею дворянського роду Полтавської губернії; 3) станом здоров'я вченого, для якого клімат України був набагато корисніший за клімат Північної Пальмири тощо.

Проте головна причина, що привела В.М. Перетця до Університету Св. Володимира в Києві,

полягала у науковому зацікавленні вченого історією давньої української літератури та прагненні здійснити її синтетичне дослідження, чому сприяли багаті збірки пам'яток давньої української літератури у книгосховищах Києва. Відчуваючи покликання до педагогічної діяльності та маючи організаторські здібності, Володимир Миколайович виношував також плани мобілізації студентської молоді на дослідження українських літературних першоджерел.

Наукові здобутки вченого, його універсальні фахові можливості як дослідника й викладача, педагогічний талант не залишилися не поміченими українською науковою спільнотою та професурою київського вишу, котра під час конкурсу надала перевагу кандидатурі В.М. Перетця, обравши його професором Університету Св. Володимира. Час роботи В.М. Перетця в Києві став найуспішнішим періодом наукової та педагогічної діяльності вченого, що мала значний вплив і на відродження української науки та освіти.

ДЖЕРЕЛА

1. Адрианова-Перетц В.П. Владимир Николаевич Перетц (1870–1935). Перетц В.Н. *Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков*. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1962. С. 206–233.
2. Білецький Л. Володимир Перетц: некролог. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1937. Т. 55. С. 234–238.
3. Груздева Е.Н. Владимир Николаевич Перетц в Киеве, 1903–1914 гг. (из переписки В.Н. Перетца с А.А. Шахматовым). *Академик А.А. Шахматов: жизнь, творчество, научное наследие. Сборник статей к 150-летию со дня рождения ученого*. СПб.: Нестор-История, 2015. С. 150–166.
4. Гудзій М.К. Пам'яті академіка В.М. Перетця (1870–1935). *Радянське літературознавство*. 1965. № 12. С. 45–49.
5. Гудзій Н. Памяти учителя. *Русская литература*. 1965. № 4. С. 167–169.
6. Дзира Я.І. Першовідкривач українських старожитностей, будівничий Київської філологічної школи: до 100-річчя від дня народження В.М. Перетця. *Український історичний журнал*. 1970. № 1. С. 135–137.
7. Матвеева Л.В. Доля видатного славіста-українознавця Володимира Перетця. *Східний світ*. 2007. № 2. С. 32–44.
8. Назаревский А.А. Памяти учителя (к 30-летию со дня смерти академика В.Н. Перетца). *Вісник Київського університету. Серія філології та журналістики*. 1966. № 8. С. 55–63.
9. Робинсон М.А. В.Н. Перетц и его научная школа. *Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917 — начало 1930-х годов)*. М.: Индрик, 2004. С. 229–285.
10. Шаповал А.І. Наукова співпраця І.Я. Франка та В.М. Перетця (за епістолярними джерелами). *Київські історичні студії*. 2018. № 2. С. 111–117.
11. Шаповал А.І. Наукова співпраця В.М. Перетця та М.І. Петрова через призму епістолярних джерел. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип. 22. С. 128–140.
12. Шаповал А.І. «Тільки у Вас я знайшов відгук на ті зацікавлення, які остаточно заволоділи мною»: з листів В.М. Перетця до П.Г. Житецького. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2019. Вип. 23. С. 85–102.
13. Щербань Т. Видатний внесок у становлення української науки. До 125-річчя від дня народження академіка В.М. Перетця. *Вісник Національної академії наук України*. 1995. № 1–2. С. 67–75.

REFERENCES

1. Adrianova-Peretts, V. P. (1962). Vladimir Nikolaevich Peretts (1870–1935). In Peretts V. N. *Issledovaniia i materialy po istorii starinnoi ukrainskoi literatury XVI–XVIII vekov*. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
2. Biletskyi, L. (1937). Volodymyr Peretts: nekroloh [Volodymyr Peretts: obituary]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 55, 234–238 [in Ukrainian].
3. Gruzdeva, E. N. (2015). Vladimir Nikolaevich Peretts v Kieve, 1903–1914 gg. (iz perepiski V. N. Perettsa s A. A. Shakhmatovym). Akademik A. A. Shakhmatov: zhizn, tvorchestvo, nauchnoie nasledie. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia [in Russian].
4. Hudzii, M. K. (1965). Pamiati akademika V. M. Perettsa (1870–1935) [In Memory of Academician V. M. Peretts (1870–1935)]. *Kyiv, Radianske literaturoznavstvo*, 12, 45–49 [in Ukrainian].
5. Gudzii, N. (1965). Pamiati uchitelia [In Memory of the Teacher]. *Moscow, Russkaia literatura*, 4, 167–169 [in Russian].
6. Dzyra, Ya. I. (1970). Pershovidkryvach ukrainskykh starozhytnosti, budivnychi Kyivskoi filolohichnoi shkoly: do 100-richchia vid dnia narodzhennia V. M. Perettsa [The Discoverer of Ukrainian Antiquities Builder Kyiv Philological School, (the 100th Anniversary of the birth of Academician V. M. Peretts)]. *Kyiv, Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 135–137 [in Ukrainian].
7. Matvieieva, L. V. (2007). Dolia vydatnoho slavista-ukrainoznavtsia Volodymyra Perettsa [The Fate of the Prominent Slavist and Ukrainianist Volodymyr Peretts]. *Skhidnyi svit*, 2, 32–44 [in Ukrainian].
8. Nazarevskii, A. A. (1966). Pamyati uchitelia (k 30-letiiu so dnia smerti akademika V. N. Perettsa) [In Memory of the Teacher (on the 30th anniversary of the death of Academician V. N. Peretts)]. *Visnyk Kyivskoho universytetu. Seriia filolohii ta zhurnalistyky*, 8, 55–63 [in Russian].
9. Robinson, M. A. (2004). V. N. Peretts i yego nauchnaia shkola. Sudby akademicheskoi elity: otechestvennoie slavianovedenie (1917 — nachalo 1930-kh godov). *Moscow: Indrik* [in Russian].
10. Shapoval, A. I. (2018). Naukova spivpratsia I. Ya. Franka ta V. M. Perettsa (za epistoliarnymy dzherelamy) [Scientific Cooperation between I. Ya. Franko and V. M. Peretts (based on epistolary sources)]. *Kyivski istorychni studii* [Kyiv historical studies], 2, 111–117 [in Ukrainian].
11. Shapoval, A. I. (2018). Naukova spivpratsia V. M. Perettsa ta M. I. Petrova cherez pryzmu epistoliarnykh dzherel [The Scientific Cooperation of V. M. Peretts and M. I. Petrov through the Prism of Epistolary Sources]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 22, 128–140 [in Ukrainian].
12. Shapoval, A. I. (2019). «Tilky u Vas ya znaishov vidhuk na ti zatsikavlennia, yaki ostatechno zavolodily mnoiu»: z lystiv V. M. Perettsa do P. H. Zhytetskoho [«Only in You I Found a Response to the Interests, which have completely captivated me»: taken from correspondence between V. M. Peretts and P. H. Zhytetskyi]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 23, 85–102 [in Ukrainian].
13. Shcherban, T. (1995). Vydatnyi vnesok u stanovlennia ukrainskoi nauky. Do 125-richchia vid dnia narodzhennia akademika V. M. Perettsa [An Outstanding Contribution to the Development of Ukrainian Science. To the 125th Anniversary of Academician V. M. Peretts]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 1–2, 67–75 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 23.03.2020 р.